

KLAIPĖDOS KRAŠTO SENŲJŲ KAPINIŲ BŪKLĖ IR VIETA LOKALINĖS KULTŪROS PAVELDO SISTEMOJE

Arūnas Baublys

Straipsnis parengtas 2012 m. vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamos mokslo programos „Valstybė ir tauta: paveldas ir tapatumas“ projektą „Klaipėdos krašto etnokonfesinio paveldo tyrimai, sukuriant geografinę informacinę sistemą“ (2012–2014 m., Nr. VAT-12018).

ABSTRACT

The article focuses on the state of the old cemeteries in Klaipėda Region and their place in the system of the local culture heritage. All that shall be revealed by actualizing the issue as an outcome of World War 2, when the Region lost almost all local population who were substituted for by settlers with the culture and religion alien to the land. The historical-confessional characteristics of legal evolution of the old cemeteries of the region are discussed by disclosing the transfer of their legal-administrative subordination from church to municipal jurisdiction. General characteristics and problems of the relationship of the new settlers with the old heritage is discussed. The value of the cemeteries in terms of heritage protection is emphasized.

KEY WORDS: Klaipėda region, cemetery, heritage.

ANOTACIJA

Straipsnyje aptariama Klaipėdos krašto senųjų kapinių būklė ir jų vieta lokalinės kultūros paveldo sistemoje. Visa tai siekiama atskleisti, aktualizuojant šią problemą kaip Antrojo pasaulinio karo rezultata, kai regionas neteko beveik visų vietos gyventojų, o į jų vietą atvyko kultūriškai ir religiška svetimi šiam kraštui naujakuriai. Analizuojami senųjų šio krašto kapinių istoriniai-konfesiniai teisinės raidos bruožai, nagrinėjant jų teisinės-administracinės priklausomybės santykio virsmą iš bažnytinės į komunalinę jurisdikciją. Aptariamos bendrosios naujų vietos gyventojų santykio su šiuo paveldu raidos ypatybės ir problemos. Akcentuojami šių kapinių paveldosauginės vertės bendrieji bruožai.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Klaipėdos kraštas, kapinės, paveldas.

*Doc. dr. Arūnas Baublys, Klaipėdos universiteto
Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto
vyresnysis mokslo darbuotojas
Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda, Lietuva
El. paštas: arunas.baublys@gmail.com*

Įvadas

Buvusi Prūsija, kuriai ilgus šimtmečius priklausė ir Klaipėdos krašto teritorija, po Antrojo pasaulinio karo prarado ne tik savo politinį statusą, teritorinį vientisumą, bet ir gyventojus. Tai pakeitė regiono politinę, tautinę, religinę ir kultūrinę tapatybę.

Pasaulio geopolitiniame žemėlapyje 1945 m. faktiškai nebeliko Prūsijos, kuri iš geopolitinės sąvokos virto tik istorijos terminijos kategorija, o jos teritorija buvo padalinta tarp Lenkijos Liaudies Respublikos ir Sovietų Sąjungos. Šiaurinė buvusios Prūsijos dalis tapo Rusijos Federacijos Kaliningrado sritimi, o jos šiauriausioji dešiniakrantė Nemuno teritorija – Klaipėdos kraštas – 1945 m. atiteko okupuotai sovietinei Lietuvai.

Užimtose teritorijose naujieji šeiminkai greta visų kitų pokyčių pirmiausia ėmėsi naikinti šio regiono kultūrinę ir istorinę savimone. Totalitarizmo sąlygomis tai padaryti nebuvo sunku, tuo la-

biau kad veiksmas vyko Antrojo pasaulinio karo pabaigoje, kada ne tik Europos, bet ir viso pasaulio visuomenės akyse vokiečiai ir Vokietija vienareikšmiškai dar buvo tapatinami su nacizmu, o nacių įvykdyti nusikaltimai žmogiškumui nebuvo atskirti nuo jų tapatinimo su Vokietija ir vokiečiais.

Naujai įgytose teritorijose masiškai buvo apgyvendinami nieko bendra su šio krašto istorine ir kultūrine savastimi neturintys asmenys, kurie patys ne visada čia kėlėsi savo noru, nors, pavyzdžiui, Lietuvos radijas jau nuo 1946 metų savo laidose ragino keltis į Klaipėdos kraštą¹. Natūralu, kad persikėlę asmenys neturėjo jokio suvokimo ir noro gilintis į šio regiono specifiką ar istorinę praeitį. Savo buvimą čia daugelis suvokė tik kaip laikiną, dažnai neišvengiamą, fatališkų priežasčių nulemtą blogybę, todėl nesigilino į šio krašto istoriją ar kultūrą ir nematė reikalo rūpintis čia esamo kultūros paveldo likučiais, jį laikydami svetimu.

Mūsų tyrimo *objektas* – senosios Klaipėdos krašto kapinės, kurios sudaro vieną iš gausiausių senojo kultūros paveldo objektų grupę. Tyrimo *tikslas* – atskleisti kapinių istorinės raidos bruožus, jų dabartinę būklę ir vietą lokalinės kultūros paveldo sistemoje.

Siekiant atsakyti į šiuos klausimus, pirmiausia svarbu išsiaiškinti bendrąsias kapinių steigimo ir jų funkcionavimo nuostatas bei tendencijas istoriniame jų raidos kontekste.

Istoriniai-konfesiniai teisinės kapinių raidos bruožai

Prūsija, kaip ir jai priklausęs Klaipėdos kraštas, religiniu požiūriu buvo protestantiška valstybė, kurioje kito ir transformavosi katalikybėje susiformavusios religinės tradicijos ir nuostatos. Šis kraštas *de jure* jau 1525 metais tapo pirmuoju Europoje ne tik protestantišku, bet ir religiniu požiūriu homogenišku (liuteronišku) kraštu. Natūralu, kad kyla klausimas, kiek vadovaujantis religiniu principu *ad fontem* sukonstruotas religinis gyvenimas įnešė pokyčių ir į mūsų tiriamą kapinių struktūrinę raidą. Iš pirmo žvilgsnio reikia konstatuoti, kad pati Reformacija iš karto neatnešė nieko apčiuopiamai naujo į iki tol buvusią laidojimo vietas ir jos struktūros tradiciją.

Tarp Reformacijos šalininkų ir senosios Bažnyčios atstovų nekilo net ženklesnių prieštaravimų dėl kapinių steigimo tvarkos. Verta pabrėžti, kad abi religinės kryptys gana anksti grynai dėl higienos sumetimų pradėjo laikytis panašios nuostatos kapines steigti už miestų vartų. Tai liudija 1513 metais popiežiaus Leono X paskelbtas draudimas, greičiausiai dėl maro pavojaus, laidoti Friebūre bažnyčiose ir šalia jų. Panašios nuostatos laikėsi ir Martynas Liuteris, 1527 metais pasirodžiusiame rašte „Ar galima pabėgti nuo mirties“². Tačiau šios išsakytos pozicijos dar gana ilgai nebuvo suvisuotintos abiejuose kraštuose, kur ir toliau buvo laidojama bažnyčiose ar prie jų esančiose, dažniausiai miesto ribose įsteigtose, kapinėse.

Nors istoriografinis įdirbis apie kapinių steigimą Klaipėdos krašte yra gana nedidelis³, galima teigti, kad iki 1807 metų, kai buvo panaikinta baudžiava Prūsijoje, krašto kaimuose kapinių steigimą tvarkė Bažnyčia ir žemės savininkai, todėl esama tvarka per daug nereikalavo naujų teisinių

¹ ARBUŠAUSKAITĖ, A. L. Kuršių nerijos gyventojų socialiniai-demografiniai pokyčiai. *Lietuvininkų kraštas*. Kaunas, 1995, p. 374.

² Friedhof. *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*. Tübingen, Bd. II, 1958, S. 1143.

³ PURVINAS, M., PURVINIENĖ, M. *Mažosios Lietuvos kapinės ir antkapiniai paminklai*. I kn. Kaunas: Technologija, 2010. 463 p. [autoriai praktiškai nenurodo pirminių šaltinių, kurie teisiškai reglamentavo poskyriuose 1.3 *Kapinių kūrimas ir įrengimas* ir 1.4 *Traditinių kapinių įrangos elementai* (p. 37–52) įvardytus veiksmus. Autoriai remiasi dviem šaltiniais: *Handwörterbuch der Preußischen Verwaltung*. Leipzig, 1911, ir parodos katalogu *Kirche im Dorf: Ihre Bedeutung für die kulturelle Entwicklung der ländlichen Gesellschaft im „Preussenland“, 13.-18. Jahrhundert. Ausstellung des Geheimen Staatsarchivs Preussischer Kulturbesitz in Zusammenarbeit mit der Kunstbibliothek der Staatlichen Museen zu Berlin*, Preussischer Kulturbesitz. Konzeption: Bernhart Jähnig. Berlin: Duncker & Humblot, 2002. 316 S.

reglamentų. Vargu ar 1701 metais įsteigta Prūsijos karalystė galėjo suspėti detaliau reglamentuoti kapinių steigimo tvarką, nes sisteminis ir visa apimantis „Prūsijos žemės teisinis“ („Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten“) buvo patvirtintas tik 1794 metais. Taip pat nereikia pamiršti, kad po Didžiojo maro 1709–1711 metais, remiantis įvairiais šaltiniais, krašte išmirus daugiau nei pusė gyventojų, matyt, buvo pakankamai vietos senosiose kapinėse, todėl hipotetiškai galima teigti, kad naujų kapinių steigimas galėjo išibėgėti tik XIX a. pradžioje, kai pasikeitus ekonominėms sąlygoms po baudžiavos panaikinimo ir pamažu kintant gyvenimo kokybei atsirado poreikis steigti naujas kapines greta augančių gyvenviečių ir miestelių.

Norint suprasti laidojimo tradicijas, vertėtų atkreipti dėmesį į teologinius reformuoto tikėjimo aspektus. Reformacinių bažnyčių agendose⁴ dažnai aptinkama teiginių, kad laidotuvės turi būti tvarkingos ir vienodos formos. Tai nėra vien tik bendras teiginys. Jis įkūnija nuostatą, kurią iki šių dienų puoselėja protestantiškoji teologija – visi žmonės mirties akivaizdoje yra vienodi, neatsižvelgiant į jų vaidmenį žemiškajame gyvenime⁵. Reformacinė teologija radikalai nutraukė sampratą apie galimybę paveikti mirusiojo pomirtinio gyvenimo kokybę, todėl ir užtariamasis maldos už mirusiuosius nebuvo toliau praktikuojamos, išskyrus maldą už konkretų mirusį žmogų, skirtą jam atminti.

Evangelikų bažnyčios požiūris į mirtį yra kitoks nei Romos katalikų ar Stačiatikių bažnyčių. Mirtis suvokiama kaip išėjimas į kitą, geresnį, pasaulį, sugrįžimas į tikruosius namus (tai liudija liuteroniškų giesmių tekstai), o artimo žmogaus netektis suprantama kaip laikinas išsiskyrimas. Greičiausiai todėl mirtis skausminga ir baisi yra tik likusiems, bet ne mirusiajam, kuriam nereikia puošnių kapaviečių, iškilmingų pamaldų tam, kad palengvintų sielos kelionę, ar kitų magiškai apėiginių ceremonijų. Jeigu žmogus buvo tikintis ir doras krikščionis, kuris nuoširdžiai vykdė tikėjimo priedermes, tai jis žinojo, kad yra išteisintas kartu su visa žmonija Kristaus mirties ant kryžiaus dėka. Mirusiųjų gedėjimas čia nevirsta saviplaka ar savigrauža, kuri skatina besaikį kapo puošimą, kreipiantį į kapavietės ir kapinių sakralizavimą ar mirusiųjų kultą⁶.

Didžiausias dėmesys buvo sukoncentruotas į elgesį su mirusiuoju ir Bažnyčios dalyvavimą laidojimo procese, nes mirusysis ir toliau buvo laikomas bendruomenės nariu, todėl šias nuostatas išlaikė ir liturgija⁷. Dar XVIII a. laidotuvėse pagrindinę vietą užėmė mirusiojo pagerbimas pamoksle, o XIX a. buvo pereita prie pamokslo, kurio pagrindine mintimi tapo prisikėlimo liudijimas⁸. Galima teigti, kad tam tikra prasme Reformacija sekuliarizavo kapines, nes vadovaujantis Šv. Raštu (Luko 7,12) kapinės turėjo būti įrengiamos už gyvenvietės ribų⁹, o tai reiškė, kad protestantiškojoje tradicijoje tokių sakralinių objektų kaip bažnyčios reikšmė laidojimo vietose pamažu pradėjo menkti. Tiesa, dar kurį laiką kapinėse buvo statomos koplyčios, ypač turtinguose miestuose, tačiau skirtingai nuo katalikų tradicijos, kur jos dažnai tapdavo turtingųjų amžinojo poilsio vieta, XIX a. antrojoje pusėje, kai daugiakonfesiuose didmiesčiuose kapinių administravimą iš dalies perėmė komunalinė savivalda, jos tapo šarvojimo vieta ir tarnavo įvairių konfesijų atstovams¹⁰.

⁴ Agenda – bažnyčių liturginės ir kitos sielovadinės veiklos pamatinių nuostatų knyga.

⁵ Reformierter Friedhof. *Trauerlexikon* [žiūrėta 2012 08 10]. Prieitis per internetą: <http://www.schleifendruckerei.de/trauerlexikon/Symbole-der-Trauer>.

⁶ Čia verta atkreipti dėmesį, kad protestantiškojoje teologijoje, skirtingai nei Romos katalikų, nėra šventųjų kulto. Protestantai, kurie negarbina šventųjų, gerbia šventaisiais paskelbtas istorines asmenybes už jų nuopelnus tikėjimui, tačiau tik kaip žmones, vertus pagarbos ir atminimo.

⁷ Begräbnis. *Evangelisches Kirchenlexikon. Kirchlich-theologisches Handwörterbuch*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1961, S. 353.

⁸ Ibid., S. 354.

⁹ Friedhof. *Evangelisches Kirchenlexikon. Kirchlich-theologisches Handwörterbuch*. Op. cit., S. 1394.

¹⁰ Ibid., S. 1394–1395.

Vadovaujantis visuotiniu *Prūsijos žemės teisyne*, Bažnyčia buvo įpareigota steigti ir prižiūrėti kapines¹¹. Maro ir kitų katastrofų bei epidemijų aukų kapinės jau anksčiau buvo pradėtos steigti kuo toliau nuo gyvenviečių, tačiau pačios bendruomenės ar bent jau jų administracijos savo nuostatuose konkrečių prievolių steigti, prižiūrėti kapines ar jas kaip kitaip administruoti neturėjo. 1751 m. rugsėjo 22 d. potvarkyje Nr. 80, kuris yra įvardytas kaip „Prūsijos karalystės atnaujinta ir pagerinta kaimo tvarka“, pakeitusi 1723 metų rugpjūčio 24 dieną išleistą analogišką potvarkį ir iš esmės buvusi kaimo šaltyšiaus (vok. *Schultze*¹²) pareiginėmis instrukcijomis¹³, būtent tai ir atsispindi. Šiose instrukcijose nieko nėra tiesiogiai susijusio su kapinių steigimo, jų priežiūros ar laidojimo tvarka ir nuostatomis. Tik 20 straipsnis, kuriame kalbama apie laukus ir pievas atskiriančių tvorų tvėrimo tvarką, reikalauja atsisakyti medinių tvorų, o jų vietoje sodinti gyvatvores, iš stiebo kilmės dyglius turinčių augalų [mūsų klimato sąlygomis tai: šunobelė (*Rhamnus cathartica*), dygioji slyva, (*Prunus spinosa*), gudobelė (*Crataegus*) ir gledičia (*Gleditschia triacanthos*)] arba ten, kur buvo gausu lauko akmenų, juos panaudoti, kaip tai daryta Vestfalijoje. Netiesiogiai tai gali sietis su kapinių aptvėrimu, nes žemės ūkio naudmenos ribojosi su kapinėmis.

Kaip minėta, XIX a. kapinėms įgyjant mišrų, konfesišką – municipalinių objektų statusą, Prūsijos karalystės įstatymų, susijusių su laidojimo tvarka ir kapinių reglamentu, pradeda gausėti, tačiau jų nėra daug ir jie dar nėra labai detalūs. 1818 metais reglamentuojamas kapinių steigimas, plėtra ir gražinimas, kartu atsiranda reikalavimas jas iškelti už miestų ir kaimų ribų. Tai kartojama 1819 ir 1823 metais, tačiau jau 1828 metais atsiranda potvarkis, nusakantis, kad ne visada būtina kapines iškelti už kaimo ribų¹⁴. Tais pačiais 1828 m. atsiranda potvarkis, kokie turėtų būti deko-ro elementai ir įrašai antkapiuose, 1832 m. patvirtinami nauji bažnyčių bendruomenių steigiamų kapinių nuostatai, 1830 metais apibrėžiamas 14 metų terminas, po kurio nenaudojamos kapinės uždaromos, o 1820 metais nurodoma, kad bendruomenių kapinės būtų palaiminamos, o jų ribos apsodinamos medžiais¹⁵.

Medžių sodinimo reikalavimas atskleidžia ir tam tikrus teisinius kazusus, būdingus monarchinei santvarkai. Tarp Frydricho Didžiojo potvarkių, skirtų Rytų Prūsijai, yra vienas labai įdomus reikalavimas, kuriuo valdovas nurodė kapines apsodinti baltojo šilkmedžio medžiais (vok. *Maul-beerbäume*; lot. *Morus alba*). Kaip teigia W. Hubatschas, dėl atšiauraus klimato šis planas nebuvo įgyvendintas, nors potvarkis buvo skelbiamas 1758, 1768 (net tris kartus) ir dar 1771 metais¹⁶. Įdomu, kad šių medžių, nors ir retai, pasitaiko senuosiuose dvarų parkuose.

Kiek daugiau yra teisinių potvarkių, susijusių su laidojimo tvarka. Vienas iš seniausių yra 1735 m. rugpjūčio 31 d. potvarkis dėl tvarkos laidojant mirusiuosius laivuose, 1747 m. sausio 24 d. potvarkis nustato tvarką dėl kapaviečių apmokėjimo, 1771 m. gruodžio 19 d. potvarkiu aptariama laidojimo bažnyčiose tvarka, 1775 m. birželio 8 d. potvarkis reglamentavo laidojimo tvarką vokiečių ir prancūzų reformatų bendruomenėse, o 1828 m. parengtas potvarkis skelbia, kad neturtingieji gali būti laidojami be karsto, tačiau daugiausia potvarkių skirta laidojimo kaštams ir tvarkai, kuria buvo siekiama apsisaugoti nuo gyvų asmenų palaidojimo¹⁷.

¹¹ Friedhof. *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*. Op. cit., S. 1141.

¹² Valstiečių prievaizdas, atitiko kaimo seniūno statusą.

¹³ *Erneuerte und verbesserte Dorf-Ordnung des Königreichs Preußen*, No. 82. Berlin, den 22. September 1751 [žiūrėta 2012 08 03]. Prieitis per internetą: <http://www.physiomagnus.de/amshausen.de/in/rw101/rw101.htm>.

¹⁴ KRETZSCHMER, J. K. *Vollständiges aber kurzgefaßtes Repertorium aller Königl. Preußischen Landesgesetze*. Danzig, 1836, S. 203.

¹⁵ Ibid., S. 203.

¹⁶ HUBATSCH, W. *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreußens*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1968, S. 231.

¹⁷ KRETZSCHMER, J. K. Op. cit., S. 198–199.

1811 m. vykstant Bažnyčios reformai, kariuomenės sielovada buvo perduota administruoti vietos konsistorijoms. Iki tol egzistavusi kariuomenės konsistorija buvo panaikinta. 1832 m. vasario 12 d. buvo patvirtinti kariuomenės sielovados nuostatai. Šiuose nuostatuose buvo pabrėžta, kad pamatinė karinių struktūrų sielovados grandis yra karinė religinė bendruomenė (parapija). Ši sąvoka apėmė ne tik aktyvioje karo tarnyboje esančius kariškius, bet ir jų šeimos narius. Kariuomenės pamokslininkui, kaip ir paprastam dvasininkui, buvo patikėta vesti tokios kariuomenės parapijos bažnytinius metrikus bei vykdyti krikštą, konfirmaciją, tuokti, laidoti ir t. t., tačiau apie specifinių, tik kariškiams ir jų šeimoms skirtų, kapinių steigimą nekalbama¹⁸. Greičiausiai šiame kontekste reikia atskirti karinių memorialų sąvoką, kuri atsirado kaip karo rezultatas, nuo fakto, kad taikos metu mirę šių bendruomenių nariai buvo laidojami bendrose civilinėse kapinėse.

XIX a. pradžioje miestams plečiant savivaldos teises ir rūpinantis piliečių bei jų gyvenamosios aplinkos visuotine gerove, prasideda kapinių komunalizacijos, t. y. jų ir su laidojimo veikla susijusių veiksmų sprendimų delegavimas savivaldai. Jau 1829 m. patvirtinamas Kelno miesto laidojimo kapinėse reglamentas, o 1819 m. laidojimo kapinėse kaštus Gumbinėje reglamentavo atskiras valstybės potvarkis.¹⁹

Taigi prasideda kapinių virsmo iš krikščionių bendruomenės kulto sferos į savivaldos sanitarinę sferą procesas. Pamažu higieniniai kapinių aspektai tampa svarbesni už jų (kapinių) apotropinę²⁰ reikšmę. Vietoje bažnyčių kapinėse statomi laidojimo namai. Dėl gamtos mokslų, Apšvietos idėjų, žavėjimosi antikos pasauliu ir antiklerikaliųjų idėjų įtakos šiuo laikotarpiu atsiranda ir plinta palai-
kų kremavimo bei jų laidojimo kolumbariumuose praktika.

Visi šie pokyčiai ir kultūriniai prieštaravimai paskatino paveldosauginės veiklos pradžią, susijusią su paminklosauga ir jos nuostatų taikymu kapinėms. Miestų augimas už jų senųjų įtvirtinimų ribų, sparti ir dinamiška pramonės plėtra, reikalavusi daug darbo jėgos, tapo iššūkiu ir kapinių steigėjams. Didžiuliai jų plotai ir didelis skaičius individualių palaidojimų, kaip ir pramoniniu būdu gaminami antkapiai, buvo visai naujas reiškinys. Kapinių steigėjai bandė pasiekti atsvarą menkstančiais ir skurstančiais laidojimo kultūrai, bandydami reglamentuoti laidojimo ir paminklų statymo tvarką; atsiranda visuomeninis dvasinis judėjimas, kurio pagrindu 1921 m. Dresdene įkurta Kapinių ir paminklų draugija, jos tikslas – derinti ekonominius ir kultūrinius iššūkius²¹.

Leisti įstatymai atspindėjo siekiamybes, tačiau tai ne visada buvo greitai realizuojama. 1719 m., Frydricho Vilhelmo I potvarkiu, kapinės ir bažnyčių pastatai turėjo būti aptverti masyviomis mūro tvoromis²². Tačiau Klaipėdoje kapinės prie Akmenų Vartų, kurios dar XVII a. planuose rodomos atitvertos nuo Frydricho miesto pusės medine tvora, tik 1793 m. buvo aptvertos lentas pakeitusia mūrine tvora²³. Tai patvirtina ir J. Tatorio, kuris daugelį metų nuodugniai tyrė Klaipėdos miesto raidą, surinkti duomenys apie čia vykusius kapinių dislokacijos pokyčius. Jis konstatavo, kad beveik iki XVIII a. pabaigos buvo laidojama greta bažnyčių esančiose kapinėse. Kapinės miesto vidinėje teritorijoje, dabartinėje Naujojo Sodo gatvėje, veikė iki 1819 metų²⁴.

¹⁸ HUBATSCH, W. Op. cit., S. 399.

¹⁹ Ibid., S. 198–199.

²⁰ Apotropinis (gr. ἀποτρόπαιος) – ginantis, apsaugantis nuo ko nors blogo, pvz., demonų. Kapinių atveju tai reiškia, kad prarandama jų sakralumo samprata, kurią nustelbia pragmatiniai veiksniai.

²¹ Friedhof. In *Evangelisches Kirchenlexikon. Internationale theologische Enzyklopädie*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1986, Bd. 1, S. 1395–1396.

²² HUBATSCH, W. Op. cit., S. 239.

²³ TATORIS, J. *Senoji Klaipėda. Urbanistinė raida ir architektūra iki 1939 metų*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994, p. 287.

²⁴ Ibid., p. 105.

[vertinus anksčiau minėtus faktus galima teigti, kad skirtingai nuo katalikiškų kraštų, XIX a. antrojoje pusėje daugelis kapinių tapo municipalinės (miesto atveju) ar bendruomeninės (kaimų atveju). Nors religinė dimensija čia išliko, tačiau ji netapo pagrindine dominante, todėl nėra paprasta, neturint archyvinės kapinių dokumentacijos, teigti, kad jose dominavo konfesinis aspektas. Konfesiškumas ir kapinių administravimas čia atsiskleidžia pagal principą *du viename*. Bažnyčiai yra patikėtas laidojimo procesas (1937 m. Konsistorija įvykdė kapinių reviziją (vok. *Friedhofsrevision*)²⁵), o savivaldai – kapinių priežiūra ir su tuo susiję administraciniai rūpesčiai.

Šiuo metu Lietuvos Respublikoje galioja Vyriausybės 2006 m. vasario 13 d. nutarimas Nr. 144 *Dėl Kapinių tvarkymo taisyklių patvirtinimo*²⁶, pagal kurį vietos savivaldos organai pasitvirtina savo jurisdikcijoje veikiančių kapinių priežiūros ir jų tvarkymo taisykles.

Bendrosios santykio su konfesiniu paveldu tendencijos ir būklė

Klaipėdos kraštui po 1945 m. netekus didžiosios vietos gyventojų dalies, iškilo realus pavojus ir čia esančiam kultūros paveldui. Ideologinis pokario kontekstas, politinės realijos, karo sugriauto krašto ūkio padėtis – visa tai paspartino karo nesunaikinto paveldo nykimą. Skirtingai nuo Kaliningrado srities, Klaipėdos kraštas, visgi – bent teoriškai – turėjo daugiau galimybių pasirūpinti čia ilgus šimtmečius tarpusiu paveldu. Iš totalitarizmo ir „naujosios visuomenės“, kuri buvo kuriama be konkrečios istorinės ir kultūrinės savasties, gilesnio ir platesnio požiūrio tikėtis buvo sunku, kadangi valdantieji istorija ir jos paveldas buvo aktualus tik tiek, kiek jis atitiko jų politinius interesus.

Viena iš aktualiausių problemų, kuri iškilo visuomenės ir šios kultūros paveldo dalies santykiuose, yra įvardijama teiginiu „savas – svetimas“. Būtent šiame teiginyje glūdi daugelis praktinio elgesio motyvų, kurie ilgus pokario dešimtmečius lėmė vietos gyventojų (naujakurių) požiūrį ne tik į visą šio krašto kultūrinį paveldą, bet ir į greta jų egzistuojančias kapines – krašto gyventojų atminties saugyklą.

Kokios pagrindinės problemos iškilo vertinant šį neabejotinai svarbų kultūrinį palikimą? Pirmiausia kaip vieną iš pagrindinių problemų reikia įvardyti konfesinį šio paveldo aspektą. Didžioji Lietuva, iš kurios ir atsikėlė gausiausias naujųjų krašto gyventojų būrys, tradiciškai buvo ir yra Romos katalikų kraštas. Tik Šiaurės Lietuvoje ir esamos Tauragės apskrities ribose, neskaitant didmiesčių, katalikų dauguma turėjo ilgą istorinę sugyvenimo su greta esančiais protestantų (liuteronų ir reformatų) tikėjimo atstovais, tarp jų ir lietuviais, patirtį.

Klaipėdos kraštas, kuris jau nuo XVI a., kai Prūsija tapo protestantiška valstybe, buvo apgyventas daugiausia vienos protestantiškos konfesijos – evangelikų liuteronų, šiuo požiūriu kardinaliai skyrėsi nuo kitų Lietuvos teritorijų. Net reformatai, antroji protestantiška konfesija, čia buvo žinomi tik kaip nedidelė religinė bendruomenė Klaipėdos mieste. Nedidelė buvo ir Romos katalikų bendruomenė, nors ir ženkliai didesnė už reformatus, iki pat Antrojo pasaulinio karo pabaigos liko tik konfesine mažuma.

Suprantama, kad į šį kraštą atsikėlę naujakuriai esančias kapines laikė svetimos kultūrinės atminties ir svetimo tikėjimo reliktu. Takoskyrą didino ne tik konfesinis motyvas, bet ir laidojimo paminkluose esantys įrašai, tiksliau jų forma – gotiškas šriftas, kuris naujakuriams buvo neįskaitomas ir asocijavosi su vokiškumu bei vokiška kultūra, todėl jau nuo pat pirmųjų dienų į šį paveldą

²⁵ HUBATSCH W. Op. cit., S. 470.

²⁶ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 m. vasario 13 d. nutarimas Nr. 144 „Dėl kapinių tvarkymo taisyklių patvirtinimo“ [žiūrėta 2012 08 22]. Prieitis per internetą: <http://www.kpd.lt/lt/node/414>.

buvo žiūrima kaip į vokišką, t. y. svetimą. Reikia konstatuoti, kad ir iki mūsų dienų šis požiūris daugeliui naujakurių ir jų palikuonių liko tvirtai įsiviešęs į sąmonę ir tapo stereotipu, mąstymo kliše. Problemą gilino ir sovietinė ideologija bei istoriografija, nestokojusi antivokiškų nuostatų²⁷.

Esant tokiam kontekstui, sulaukti tausojančio požiūrio ir minimalios pagarbos šioms kapinėms buvo sunku, tuo labiau kad remiantis esamais tyrimais gana akivaizdu, jog bent jau pirmaisiais pokario dešimtmečiais kaimo kapinėse beveik nėra palaidojimų, sietinų su naujaisiais krašto gyventojais. Tokių yra tik Klaipėdos ir Šilutės miestuose bei miestelių tipo gyvenvietėse. Šis fenomenas gali būti aiškinamas ne tik kaip naujų gyventojų akulturacijos proceso stygius (laidoti savo artimuosius nekatalikiškose kapinėse trukdė konfesiniai savivokos elementai), bet ir kaip tam tikras laikinumo ir abejonių dėl galimybės čia įsikurti jausmas. Visgi priešingai nei būtų galima tikėtis, Klaipėdos krašto kapinėse laidojimas nenutrūksta ir pokario metais, nes čia savo artimuosius laidoja dėl įvairių likimo aplinkybių krašte likę vietos gyventojai.

1958 m. SSRS pasirašius sutartį su Vokietijos Federacine Respublika dėl leidimo asmenims, kurie iki 1940 m. birželio 21 d. turėjo Vokietijos pilietybę, išvykti į Vokietiją, šis procesas 1958–1960 metais dar kartą negrįžtamai sumažino vietos gyventojų skaičių. Šis išvykimas turėjo rimtų pasekmių ir tolesniam kapinių likimui. Išvykstantieji, ką galima hipotetiškai matyti krašto kapinėse, žinojo, kad vargu ar kada galės sugrįžti atgal, todėl pasistengė turimomis menkomis priemonėmis sutvarkyti savo artimųjų kapus, pastatyti antkapinius paminklus.

Vietiniams gyventojams po 1960 m. likus tik mažuma, prasideda krašto senųjų kapinių nykimas. Galima tik prielaida, kad tos kapinės, kurios buvo kaimo ribose ar greta gyvena naujakuriai, grynai dėl stipraus katalikiško požiūrio į kapines kaip į šventą ir sakralią vietą galėjo būti jei ne prižiūrimos, tai bent pagarbiai neliečiamos, kol užaugusi karta, dėl ateistinio švietimo ir auklėjama istorinio nihilizmo dvasia bei neigianti savo tėvų ir senelių dvasines vertybes, pradėjo jas naikinti. Vargu ar kada nors pavyks atskleisti tikrąsias kapinių niokojimo priežastis ir paskatas bei postūmus ir jų iniciatorius, nes kol kas archyvuose nepavyko aptikti jokių direktyvinių dokumentų, kurių pagrindu kapinės būtų naikinamos, tačiau vandalizmo mastas ir net tam tikras sistemiškumas kelia prielaidą, kad tai galėjo būti planingai koordinuoti veiksmai. Manytina, kad net jei tai ir buvo suplanuota akcija, kurią galėjo vykdyti aukštesnių institucijų įkvėpti ar tiesiog bukai siekdami demonstruoti savo „politinį išprusimą“ vietos komjaunimo ar partiniai lyderiai baudžiavinėje kolchozų sistemoje, dėl šaltinių stokos to negalima aiškiai konstatuoti. Faktas, kad gyvenviečių ar greta jų esančių kapinės pradedamos niokoti labiau nei tos, kurios buvo nuošaliau ar apsuptos miškų masyvo.

XX a. 8–9-uoju dešimtmečiais (1971–1990 m.) Klaipėdos krašto kapinės patiria vis stiprėjančią vandalizmo bangą, kai antkapiniai paminklai ir kryžiai daužomi ir laužomi, nesiekiant jokios materialios naudos. 9-ojo dešimtmečio pabaigoje ir amžių sandūroje šie objektai patyrė kelias vandalizmo, susijusio su naudos ieškojimu, bangas. Pirmiausia stambesnių gyvenviečių ir miestų prieigose, o vėliau ir atokiose vietovėse pasidarbavo kapinių plėšikai, kurie išrausdavo kapavietes, ieškodami tariamai prie palaikų esančių vertingų daiktų (auksinių dantų ir pan.), juos jau pastaraisiais metais pakeitė „juodieji archeologai“, kuriems bet kokio artefakto radimas yra tiesiogiai sietinas su galimo pelno jį parduodant gavimu. Kitai bangai reikia priskirti tuo pačiu metu suklestėjusį juodojo ir spalvotojo metalo supirkimą ir ekonominių bei socialinių marginalų veiklą, vagiant ir pristatant į metalo supirktuves kapinėse esančius iš metalo gamintus artefaktus (metalinius kaltus ir lietus kryžius, antkapius, epitafijas, tvoreles).

²⁷ Vienas iš pavyzdžių: ŽOSTAUTAITĖ, P. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*. Vilnius: Mokslas, 1992. 404 p.

Šis periodas labai skaudžiai atsiliepė kapinėse esančių artefaktų būklės kiekybiniais ir kokybiniais parametrams.

Reikia konstatuoti, kad prie konfesinio paveldo naikinimo, siekdamas jį išsaugoti, prisidėjo ir kraštotyros organizacijos, kurios, matydamos sparčiai nykstant kapinių artefaktus, inicijavo jų rinkimą nuo kapų, tačiau ne visada tai atliko profesionaliai (nebuvo vedama detali dokumentacija, iš kurių kapinių ir nuo kokių kapų buvo renkami antkapiniai paminklai) ir nepasirūpino jų tinkamu eksponavimu. Vienintelis vykęs šios veiklos pavyzdys yra Dionyzo Varkalio iniciatyva buvusioje Gustavo Katzke's kalvėje 1979 m. įkurtas ir 1992 m. lankytojams atidarytas Klaipėdos kalvystės muziejus, kuriame buvo eksponuojami pirmiausia surinkti ir išsaugoti likviduojamų Klaipėdos miesto kapinių metaliniai antkapiniai paminklai (kryžiai, tvorelės ir t. t.) bei rekonstruota žymaus Klaipėdos kalvio G. Katzke's, gaminusio šiuos artefaktus, kalvė.

Pokario metais kapinių nykimą lėmė ir naujas administracinis teritorinis suskirstymas, kuris buvo siejamas pirmiausia su kolektyvinių ir tarybinių ūkių kūrimu. Kaip šio proceso rezultatas formavosi nauji administraciniai, kultūriniai ir ūkiniai centrai, kas savo ruožtu veikė paskirų gyvenviečių raidos perspektyvas. Nereta gyvenvietė, kuri iki Antrojo pasaulinio karo vystėsi gana dinamiškai, šiuo laiku prarado ne tik savo senuosius gyventojus ir administracinį statusą, bet ir tolesnės raidos perspektyvas. Administraciniu-teritoriniu požiūriu, apskričių ir valsčių tinklas buvusiam Klaipėdos krašte egzistavo iki 1948 m., kai Klaipėdos, Šilutės ir Pagėgių apskričių valsčiai buvo padidinti. Pagal 2008 m. administracinį-teritorinį suskirstymą, Klaipėdos kraštas apima dalį Jurbarko, Klaipėdos, Kretingos, Šilutės, Tauragės rajonų bei dalį Palangos miesto savivaldybės ir visą Klaipėdos, Neringos miestų bei Pagėgių savivaldybės teritoriją.

Suardyta senoji Klaipėdos krašto administracinė infrastruktūra, nutraukti vidiniai gyvenviečių ekonominiai ir tarpusavio komunikaciniai ryšiai, kurie iki 1944 m. pabaigos garantavo harmoningą šios teritorijos kultūrinio kraštovaizdžio egzistavimą.

Nepaisant jau minėtų problemų, visgi vadovaujantis žemėtvarkiniais ir galbūt higienos bei paveldosaugos sumetimais apie 1985 m. Klaipėdos krašte buvo atlikta išlikusių kapinių žemėtvarkinė inventurizacija, kurią pagal miestų ir rajonų vykdomųjų komitetų užsakymus, 1979 m. lapkričio 30 d. nutarimu Nr. 386, inicijavo LTSR Ministrų Taryba.²⁸ Šių darbų mastą nusakyti sunku, nes atgavus Nepriklausomybę reorganizuojant atitinkamas institucijas nebuvo pasirūpinta išsaugoti jų archyvus. Jie iš dalies atsidūrė privačiose rankose, iš dalies atiteko paskiroms savivaldybių seniūnijoms. Inventurizacijos metu buvo nustatytos kapinių ribos ir trumpai apibūdinta jų būklė, kartu nurodant, ar jos visos, ar tik atskiros kapavietės nėra įtrauktos į kultūros vertybių sąrašus. Tenka tik konstatuoti faktą, kad ne visos kapinės buvo įtrauktos į šiuos registrus, kaip ir tai, kad įvardijant kapinių pavadinimus kai kurioms buvo suteikti ne jų istoriniai pavadinimai. Jau iš šio sąrašo aiškėja, kad dauguma kapinių buvo nenaudojamos, tik nedidelė jų dalis buvo riboto naudojimo. Pavyzdžiui, Šilutės rajono Saugų apylinkėje buvo registruotos 35 kapinės, iš kurių veikė 4, o 31 buvo pripažintos nebeveikiančiomis. Vienos kapinės buvo pripažintos archeologijos paminklu, tačiau visų kitų paveldosauginė vertė nebuvo nustatyta. Verta pažymėti faktą, kad tikrintojai nerado dviejų archeologinių paminklų – Barvų ir Vilkyčių senkapių, kuriuos pasiūlė išbraukti iš paminklų registro.²⁹ Šis faktas ir labai lakoniški įrašai, apibūdinantys kapinių būklę (dažniausiai aiškinant, kad jos yra apleistos, nedaug paminklų), rodo, kad šio potvarkio šaknys galėjo būti ir kitokio pobū-

²⁸ ŠIDLA, V.; URBONAVIČIUS, B.; DAMIJONAS, A. *Šilutės rajono Saugų apylinkė. Kapinių apskaita ir kartografavimas*. Lietuvos TSR žemės ūkio ministerija. Respublikinis žemėtvarkos projektavimo institutas. Mašinraštis, 1985-12-17, Sutartis Nr. 353, p. 44.

²⁹ Ibid. Aiškinamasis raštas, p. 3.

džio – panašu, kad turint tokias dokumentuotas išvadas buvo, matyt, ruošiamas pagrindas galutiniam kapinių naikinimo aktui, nes jose neradus jokios paminklosauginės vertės požymių jau vietos savivaldos iniciatyva galėjo būti priimami sprendimai jas naikinti užstatant, paverčiant dirbamąja žeme ir t. t. Tokią prielaidą suponuoja Klaipėdos universiteto mokslininkų surinkti duomenys, kadangi šiuo metu, lankantis šios „revizijos“ tirtuose objektuose po ketvirčio amžiaus, galima konstatuoti faktą, kad dalyje jų yra išlikęs gana didelis vertingų artefaktų skaičius.

Negalima nepastebėti ir kai kurių vietos naujakurių teigiamų savivokos pokyčių krašto paveldo atžvilgiu. XX a. 8–9-uoju dešimtmečiais naujieji šio krašto gyventojai, ypač tie, kurie čia gimė ir užaugo po karo, ėmė laidoti savo artimuosius dar veikiančiose senosiose kapinėse arba greta senųjų pradėjo steigti naujas kapines (Rukai ir kt.). Laidojimas senosiose kapinėse akivaizdžiai rodo akultūracinių procesų įtaką naujesiems krašto gyventojams ar bent tam tikrai jų daliai. Kapinėse jie pasireiškė panašios formos, o kai kada ir dekoru sužetais, paminklų statymu, tiesa, iš visai naujų medžiagų, dažniausiai juodo ar paprasto šlifuoto lauko granito. Ši pusiausvyra tarp krašto paveldo specifiškumo ir šiuolaikinės laidojimo tradicijos yra labai trapi, todėl siekdamas ją išsaugoti vietos savivaldos ir paveldosaugos struktūros turėtų reglamentuoti ne tik laidojimo, bet ir paminklų statymo tvarką. Tai būtina ne tik siekiant išsaugoti senųjų kapinių autentiškumą ar tam tikrų laidojimo vietų istoriškumą ir jų paveldosauginę vertę, bet ir viso šio krašto kultūrinio kraštovaizdžio visumos vienovę, kuri, kaip tai atsitiko Karklės etnografinėse kapinėse, yra labai lengvai pažeidžiama.

Karklės atveju, nors kapinės ir buvo riboto naudojimo, o tai reiškė, kad jose galėjo būti laidojami tik vietos gyventojai autochtonai – žvejai, beveik vienu metu savaimine vietos žmonių iniciatyva senieji dar funkcionalūs kapinių paminklai buvo pakeisti šiuolaikiniais masinės, serijinės produkcijos antkapiais, keičiant ne tik jų formą ir tūrį, bet ir turinį. Šis karkliškių elgesio fenomenas gali būti aiškinamas finansiniu aspektu, kai susigražinus ir pardavus žemę norėta pastatyti madingus ir deramus paminklus, tačiau kartu rodo, kaip stipriai ir spėriai negatyvūs akultūraciniai procesai plinta sparčiai urbanizuojamose priemiesčio zonose ir kaip lengvai yra pažeidžiama kultūrinė vietos gyventojų savastis. Tokių reiškinių yra ir daugiau. Pavyzdžiui, Rusnės salos gyventojai laidoja savo artimuosius senosiose metalo tvorelėmis aptvertose, bet prižiūrinių jas asmenų neturinčiose kapavietėse. Nors bendras kapinių vaizdas iš pirmo žvilgsnio atrodo menkai pakitęs, bet aptvarų viduje esantys nauji paminklai jau kardinaliai keičia kultūrinį kraštovaizdį, ir svarbiausia nėra jokios garantijos, kad atsiradus kokiai nors naujai kapinių madai išliks senosios, meniškai lietos ar kaltos dekoratyvinių kapaviečių tvorelės.

Tokios grėsmės yra ne hipotetiškos, bet gana realios, tuo labiau kad Lietuvai atkūrus nepriklausomybę šios kapinės, vykdant žemės, savivaldos ir administracinę reformas, liko be šeimininko. Jų tiesiog nėra niekieno balanse. Toks administracinis-teisinis nihilizmas, kai formaliai kapinės yra valstybės žemėje, tačiau nėra už jas teisiškai atsakingų struktūrų, suponavo galimybę, kad vykstant žemės reformai dalis kapinių atsidūrė privačiose valdose ar tapo jų apsupties įkaitės. Neturint aiškaus juridinio šeimininko, kuris rūpintųsi kapinių būkle, daugelis privačios žemės savininkų nepaiso ar neskuba vykdyti servitutų reikalavimų. Kapinės tampa jau ne tik neprižiūrojamoms, bet ir neprieinamos, nors dalyje jų yra prižiūrinių ar bent retsykiais iš užsienio atvykstančių giminaičių lankomų kapaviečių. Jos taip pat tampa nepasiekiamos ir mokslo bei kultūros struktūrų atstovams, nes ne visada naujieji savininkai pakankamai vertina norą pakliūti į jų valdas.

Nesprendžiant šio klausimo valstybinės žemėvaldos, savivaldybių ir paveldosaugos lygmeniu, susidaro realus pavojus, kad šios kapinės ir toliau nyks dar sparčiau, tačiau šį kartą taip bus jau

dėl aktyvios ūkinės veiklos ir pasyvaus savivaldos požiūrio. Esant tokiai dviprasmiškai padėčiai, ir paveldosaugos struktūros yra nelabai veiksnios prižiūrėti šį paveldą, kai nėra juridiskai įteisinto šeimininko.

Sovietinės okupacijos metais į paveldosaugos registrus pačios kapinės nebuvo traukiamos. Išimtis buvo įvairių istorinių asmenybių antkapiniai paminklai, tačiau tai nesudarė juridinio precedento saugoti visą visumą. Tik pirmaisiais nepriklausomybės metais atsirado pastangų pradėti registruoti kapinių statistiką, bet tik su retomis išimtimis jas kaip visumą įtraukiant į paveldo registrą. Pavyzdžiui, Šilutės savivaldybės duomenimis, įvairiose seniūnijose yra įtraukta į statistinę apskaitą 211 (kitur – 216) senųjų evangelikų kapinių ir tik dviejose – Šilutės ir Juknaičių – seniūnijose joms 1997 m. buvo suteikti registraciniai paminklo numeriai ir jos įtrauktos į paveldo vertybių registrą³⁰. Klaipėdos rajone Nekilnojamųjų vertybių registro laidojimo vietų sąrašė yra 1996 m. registruotos 226 kapinės, kurios turi paminklo numerius, tačiau kurios iš jų yra senosios Klaipėdos krašto kapinės, galima nustatyti tik lyginant jas su kartografiniais duomenimis³¹. Tai rodo, kad jų įtraukimas veikiau buvo direktyvinio pobūdžio, nesiekiant nustatyti jų tikrosios istorinės vertės.

Klaipėdos krašto senųjų kapinių būklė, vertinant ją pagal įvairius epizodinius ilgamečius kapinių tyrimo ir stebėjimo duomenis, akivaizdžiai rodo sistemingą jų nykimą. Šis procesas yra lemiamas natūralių socialinių, ekonominių ir demografinių veiksnių.

Kaip socialinius veiksmus pirmiausia reikia įvardyti pasikeitusią santvarką. Tiek pirmaisiais pokario dešimtmečiais, kai šis kraštas neteko didžiosios dalies savo gyventojų, tiek ir atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, krašte vykstantis ekonominės sanklodos restruktūrizavimas turėjo didžiulę įtaką viso kultūrinio kraštovaizdžio kaitai, ypač kai dėl žemės reformos tradiciškai žvejybą ir žemės ūkį vysčiusiuose kaimų ir priemiesčių zonose susiformavo gyvenamieji, rekreaciniai ar pramoninių kompleksų dariniai.

Paveldosauginė ir istorinė vertė

Klaipėdos kraštas turi gerokai senesnes nei Lietuva paminklosaugines ir iš dalies paminklo-tvarkines taisykles, kurių pradžia nebūtinai buvo konkrečių artefaktų klasifikavimas, kaip tai yra priimta Lietuvoje. Dažniausiai tai buvo iš visuomenės poreikio išplaukiantys tam tikri potvarkiai ar įstatymai, kuriais buvo reglamentuota konkreti žmogaus veikla, siekiant išsaugoti tam tikrus vertingus artefaktus. Paveldosaugos tyrinėtojas M. Hunteris, konstatuodamas, kad modernioji paveldosauga pradėjo formuotis XIX a., atsakydamas, kodėl taip atsitiko, kad žmonėms ši veikla tapo prasminga, tai aiškina susidomėjimo praeitimi populiarėjimu dėl XVIII a. susiformavusio lavinimo ir suvokimo, kad praeities pažinimas leidžia geriau pažinti ir suprasti savo pačių gyvenamąją epochą³². XX a. pradžioje išaukęs susidomėjimas Klaipėdos uoste buvusiomis dervų viryklomis, kurios jau funkcionaliai buvo nenaudojamos paplitus garlaiviams, sudarė prielaidas jas įtraukti į Klaipėdos paveldosauginių objektų sąrašą 1912 m.³³

Nekelia abejonių, kad Klaipėdos krašto senosios kapinės turi paveldosauginę ir istorinę vertę.

³⁰ Kultūros paveldo objektai pagal seniūnijas [žiūrėta 2012 08 12]. Prieitis per internetą: <http://silute.kryptis.lt/main.php?parent=277>.

³¹ Nekilnojamųjų kultūros vertybių registras. Laidojimo vietos. [žiūrėta 2012 08 12]. Prieitis per internetą: <http://old.klaipėdos-r.lt/gallery/klaipėdosr/kultura/paveldas/f71a.doc>.

³² ČEPAITIENĖ, R. *Paveldosauga globaliajame pasaulyje*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2010, p. 156–157.

³³ TATORIS, J. Op. cit., p. 299.

Istoriniu požiūriu, Klaipėdos krašto nykstantis materialusis ir dvasinis paveldas, kartu ir kapinės, būtent yra geriausiai šį sinkretizmą atskleidžiantys objektai, ir jų tyrimas turi būti suvokiamas kaip „kitokios Lietuvos“, tikiybiniu, kultūriniu, socialiniu, politiniu, ekonominiu ir kalbiniu aspektu turėjusios savitą ir kitokią nei LDK raidą, kuri iki pat XX a. pradžios buvo integrali Vakarų Europos kultūrinio, religinio, ekonominio, socialinio ir politinio substrato dalis, tyrimas³⁴.

J. Tatoris, sistemingai ilgus metus tyrinėjęs Klaipėdos miesto urbanistinę raidą, yra apibendrinęs ir susisteminęs duomenis apie bendrąsias miesto ir priemiesčio kapinių raidos tendencijas, kurios bendrais bruožais tinka ir visam kraštui.³⁵ Vertindamas menotyriniu aspektu, tyrėjas konstatuoja, kad XIX a. antrosios pusės Klaipėdos antkapiniuose paminkluose buvo ryškios istorizmo tendencijos, gausu klasikinių detalių – akanto lapų, žiedų, rozečių iš gotikos perimtų trilapių bei keturlapių.³⁶

XX a. 1-ajame dešimtmetyje, paveikti jugendo stiliaus, keitėsi paminklų formos ir dekoras. Kryžiai ir tvorelės komponuojamos iš liaunų išlankstytų detalių, tradicinės rozetės keičiamos gėlių žiedais ant liaunų kotų. Ant metalinių tvorelių vartelių atsiranda štampuoti skardiniai vainikai. Granito paminkluose tekstai kalami liaunu jugendui būdingu šriftu.

Pereinamuoju iš jugendo į konstruktyvizmą laikotarpiu, XX a. 3–4-uoju dešimtmečiais, sudėtingos puošybos detalės išnyko. Augalinius motyvus keičia stilizuoti, geometrizuoti motyvai, siekiama paprastumo.

XX a. 4-ajame dešimtmetyje jau vyrauja tiesios linijos, metalinės dalys suvirinamos elektra, nors siūlės nuvalomos ir atrodo kaip lietos. Kryžius komponuojamas į tvorelės piešinį³⁷.

Taigi iš įdirbio, atlikto tiriant viso Klaipėdos krašto kapinėse aptinkamus artefaktus, galima daryti išvadą, kad miesto, šiuo atveju Klaipėdos, kapinėse vyraujantys meniniai paminklų stiliai ir technologinės jų gamybos ypatybės yra identiškos tiems artefaktams, kurie aptinkami kaimų ir miestelių kapinėse. Dar daugiau, metalo kryžiuose ir tvorelėse bei granito antkapiuose aptinkami gamintojo ženklai įrodo, kad miesto piliečių laidojimo kultūros artefaktai sparčiai ir svarbiausia tuo pačiu laiku plinta kaimo vietovėse. Vadinasi, dėl turtinės diferenciacijos ryškėja miesto ir kaimo kultūrinis bei ekonominis suartėjimas, kas leidžia teigti apie spartų pragyvenimo lygio ir kultūrinių skirtumų tarp miesto ir kaimo nykimą, ko, deja, negalime teigti apie Didžiosios Lietuvos kaimo ir miesto raidą.

Abejonių nekelia ir filologinė (kalbos istorijos aspektu) įrašų, esančių paminkluose, vertė. Iš paminklinių įrašų galima geriau suvokti ne tik krašto gyventojų santykį su jų gimtosiomis kalbomis, bet ir atsekti kitus ne mažiau vertingus, tiriant krašto piliečių savivoką, kasdienio jų gyvenimo aspektus – santykį su artimaisiais, religingumą ir kitus aspektus.

Greta paveldosauginės Klaipėdos krašto senųjų kapinių vertės kartu iškykla klausimas ir jų, kaip specifinio biotopo, kuris yra sukurtas žmogaus, vertė. Kapinės, kurių dauguma yra riboto naudojimo, sudarė puikias sąlygas tarpti įvairios augmenijos rūšims. Menkai ar tik iš dalies prižiūrimose (kartą per metus šienaujamose) kapinėse, kur žmogaus veikla yra minimali, galima stebėti gamtinės įvairovės raidą ir jos tendencijas, kurios kintančio klimato sąlygomis vystosi gana sparčiai.

³⁴ BAUBLYS, A. Klaipėdos krašto dvasinis paveldas europinių kultūrų sąveikos kontekste. In *Mažosios Lietuvos kultūros paveldas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006, p. 257.

³⁵ TATORIS, J. Op. cit., p. 334.

³⁶ Ibid., p. 294.

³⁷ Ibid., p. 295.

Išvados

Klaipėdos krašto senosios kapinės yra unikalus ir dar mažai ištirtas krašto ekonominės, socialinės, tautinės, kultūrinės ir konfesinės praeities sisteminis klotas, kuris pamažu nyksta, ką lemia natūralūs socialiniai, ekonominiai ir pirmiausia demografiniai procesai.

Istoriniai-konfesiniai teisinės kapinių raidos bruožai atskleidžia laipsnišką, bet kryptingą kapinių administravimo proceso virsmą iš krikščionių bendruomenės kulto sferos į savivaldos sanitarinę sferą.

Jo išsaugojimas ir sisteminis tarpdisciplininis tyrimas fiksuojant įvairius su šiomis kapinėmis susijusius paveldosauginius, technologinius ir gamtinius artefaktus atskleidžia daugelį bendrųjų istorinių, konfesinių ir teisinių šių objektų raidos bruožų, kurie leidžia konstatuoti nemažą įdomių pastebėjimų.

Vienas iš jų yra akivaizdžiai nykstanti materialinė ir dvasinė takoskyra tarp miesto ir kaimo, kuri, pradedant XIX a. antrąja puse, nėra būdinga to meto Didžiosios Lietuvos miesto ir kaimo kultūriniam santykiui, ir toliau išlikusiam skirtingų lygmenų.

Dėl vykstančių sudėtingų akultūracinių procesų vietos naujakurių, atvykusių po Antrojo pasaulinio karo, požiūris į šiuos kultūros paveldo objektus ilgus pokario dešimtmečius buvo indiferentiškas, o kai kada, esant tam tikrai totalitarinės valstybės vykdomai politikai, ir atvirai priešiškas. Tik pastaraisiais metais, stiprėjant vietos savivaldos veiklai ir lokalinei savimonei, dėl vykdomos informacinės sklaidos vietiniame ar rajoniniame lygmenyse, aiškinant šių objektų svarbą ir reikšmę siekiant pažinti vietovės lokalinę istoriją, ėmė keistis ir vietos gyventojų požiūris.

Nepaisant atkurtos Lietuvos nepriklausomybės, krašte vykstantis ekonominės sanklodos restruktūrizavimas turėjo didžiulę įtaką viso kultūrinio kraštovaizdžio, kurio sudėtinė dalis yra ir šio krašto kapinės, kaitai. Dėl žemės reformos tradiciškai žvejybą ir žemės ūkį vysčiusiose kaimo ir priemiesčių zonose susiformavo gyvenamieji, rekreaciniai ar pramoninių kompleksų dariniai, kurių teritorinės ribos neretai braunasi ir į kapinių teritorijas ir kurie kapines daro lankyti neprieinamais objektais, tuo pasmerkdami jas sunykti.

Šiam paveldui grėsmę kelia ir formaliai nesutvarkyti juridiniai šių kapinių priklausomybės aspektai. Formaliai priklausydamos vietos savivaldos jurisdikcijai, kurių teritorijoje jos yra, šios kapinės didžia dalimi nėra savivaldos institucijų balanse, todėl net ir esant palankiai paminklosauginėi politikai jų apsauga ten esančių artefaktų įpamiklinimu, jų priežiūra, apskaita ir kitais teisinių veikų aspektais nėra atsakingų valstybės institucijų objektas.

Kapinėse aptinkamų artefaktų ir jų gamybai naudotų medžiagų įvairovė, meninių stilių kaita, antkapiniai įrašai verčia į kapines žvelgti ne tik kaip į potencialų bendrosios krašto kultūros istorijos šaltinį, bet ir kaip į pramonės, technologijų ir gamybos raidos artefaktų saugyklą bei gamtinės įvairovės šaltinį.

Straipsnyje naudoti ankstesni tyrimai

ARBUŠAUSKAITĖ, Arūnė Liucija. Kuršių nerijos gyventojų socialiniai-demografiniai pokyčiai. *Lietuvinių kraštas*, 1995, p. 372–398.

BAUBLYS, Arūnas. Klaipėdos krašto dvasinis paveldas europinių kultūrų sąveikos kontekste. *Mažosios Lietuvos kultūros paveldas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006, p. 250–259.

ČEPAITIENĖ, Rasa. *Paveldosauga globaliajame pasaulyje*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2010.

Die Religion in Geschichte und Gegenwart. Tübingen, Bd. II, 1958.

Erneuerte und verbesserte Dorf-Ordnung des Königreichs Preußen, No. 82. Berlin, den 22. September 1751. Prieitis per internetą: <http://www.physiomagnus.de/amshausen.de/in/rw101/rw101.htm>

Evangelisches Kirchenlexikon. Kirchlich-theologisches Handwörterbuch. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1961.

- Evangelisches Kirchenlexikon. Internationale theologische Enzyklopädie.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1986, Bd. 1.
- HUBATSCH, Walther. *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreußens.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1968.
- KRETZSCHMER, Johann Karl. *Vollständiges aber kurzgefaßtes Rcpertoriumm aller Königl. Preußischen Landesgesetze.* Danzig, 1836.
- Kultūros paveldo objektai pagal seniūnijas. Prieitis per internetą: <http://silute.kryptis.lt/main.php?parent=277>
- Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 m. vasario 13 d. nutarimas Nr. 144 „Dėl kapinių tvarkymo taisyklių patvirtinimo“. Prieitis per internetą: <http://www.kpd.lt/lt/node/414>
- Nekilnojamųjų kultūros vertybių registras. Laidojimo vietos. Prieitis per internetą: http://old.klaipedos-r.lt/gallery/_klaipedos/kultura/paveldas/f71a.doc
- PURVINAS, Martynas; PURVINIENĖ, Marija. *Mažosios Lietuvos kapinės ir antkapiniai paminklai*, I kn. Kaunas: Technologija, 2010.
- TATORIS, Jonas. *Senoji Klaipėda. Urbanistinė raida ir architektūra iki 1939 metų.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.
- Trauerlexikon.* Prieitis per internetą: <http://www.schleifendruckerei.de/trauerlexikon/Symbole-der-Trauer>
- ŽOSTAUTAITĖ, Petronėlė. *Klaipėdos kraštas 1923–1939.* Vilnius: Mokslo, 1992.

THE STATE AND THE PLACE OF OLD CEMETERIES IN KLAIPĖDA REGION IN THE CONTEXT OF THE LOCAL CULTURAL HERITAGE

Arūnas Baublys

Klaipėda University, Lithuania

Summary

For centuries, Klaipėda Region was an integral part of Prussia and developed along the same legal, economic, cultural, and social lines. At the end of World War 2, due to mass evacuation of the population, the area was abandoned by the majority of its old dwellers, and in the Soviet years, the historical-cultural identity of the Region kept being destroyed.

The old cemetery of Klaipėda Region is both integral part of the cultural landscape and also a multi-plane source of historical information about the religious characteristics of the people, their interrelationships, national composition, language, and demographic processes. The objects of the cemeteries reflect the diversity of architectural and artistic styles and of the technologies of their production, while the cemetery biotopes provide data on the relic and invasive plants.

The article deals with the problem of the relationship of the settlers of the Region with its heritage and its preservation, analyses causal relations of the extinction of the cemeteries with the general trends of the regional evolution, as well as the protection of the heritage and its provision with the status of a cultural monument, and the administrative subordination of the cemeteries.

The article also presents a historical review of general laws related to the building of cemeteries, their care, and other legal issues, based on the general legal codes of Prussia, which demonstrate gradual transfer of cemeteries from the sphere of church into the jurisdiction of municipalities and self-governance of village communities. The Church maintained the liturgical and spiritual burial policy, and due to the changes in theological conceptions of death and burial at the turn of centuries, the process developed smoothly and mutually beneficially.

The historical and heritage-protection significance and value of the old cemeteries of Klaipėda Region is briefly reviewed; on the basis of the collected data, it enables one to state that a consequence of property differentiation was a pronounced economic and cultural convergence of urban and

rural areas, which in turn resulted in fast extinction of the differences in their cultural and living standards.

The conclusions summarize the principal problems of the cemetery areas in terms of monument protection and state that, unless some actions are taken, the unique historical archives in open air will disappear due to the global changes in national economy, demographic processes, and aggressive urbanization of the region in the years of Lithuania's independence.